

**Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ
el-Beşâğarî'ye Aidiyeti Meselesi**

A Discussion over the Belongingness of The Great Work Named
Şerhu Jumal Usûl Al-Dîn to Abu'l-Huseyin Muhammad b. Yahyâ
al-Beshâğarî

Yusuf ARIKANER

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı
Ph.D. Student, Istanbul University Institute of Social Sciences
The Department of the Basic Islamic Sciences, Kalam
İstanbul, Turkey
y.arikaner@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4200-6403

DOI: [10.5281/zenodo.4020963](https://doi.org/10.5281/zenodo.4020963)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Haziran / June 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 06 Temmuz / July 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: ARIKANER, Y. (2020). Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'ye Aidiyeti Meselesi. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (Eylül 2020): 37-63.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Ebû Seleme es-Semerkindî'nin *Cümeli usûli'd-dîn* eseri ile bu eserin şerhi olan *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn* isimli eser Hanefî- Mâtürîdî geleneğinin ilk dönem klasikleri arasında bulunmaktadır. Metnin müellifinin Ebû Seleme es-Semerkindî olduğu bilirse de şerhin müellifi hakkında halen daha bir kesinlik bulunmamaktadır. Bu çalışmada *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'in müellifinin kimliği tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'in analizi üzerinden müellifin İbn Yahyâ olduğu hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. İkinci bölümde ilk bölümde ulaşılan bilgilerden hareketle İbn Yahyâ'nın diğer eseri olan *İsmetü'l-enbiyâ*'dan başka müellifler tarafından yapılmış alıntılar ile bu eserin ihtisarı olan *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* isimli eser karşılaştırılmış ve iki eser arasındaki benzerlik oranı tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* ile *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn* mukayese edilmek suretiyle *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'nin Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'ye ait olduğu delilleriyle ortaya konulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bir biyografi kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Yahyâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî, Cümeli usûli'd-dîn, Şerhu Cümeli usûli'd-dîn, el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ.

Abstract

Abû Salama al-Samarqandî's great work *Jumal usûl al-dîn* and its commentary book named as *Şerhu Jumal usûl al-dîn* were the two famous books that were regarded as Hanifa and Maturidi traditions' first classics. The author of the text was undoubtedly known as Abu Seleme es-Semerkindi however the writer of its commentary is still doubtful even today. Therefore in this article, the characteristics of the writer of *Şerhu Jumal usûl al-dîn* is tried to be determined. This study has four chapters and it begins with explaining some basic views about the writer of the commentary book through the analyze of *Şerhu Jumal usûl al-dîn*. Second part reaches the second book of the owner of the commentary named as *İsmetü'l-enbiyâ* and *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* by using the data that were mentioned in the first

chapter. Also, the third chapter is maybe the most important section of this study as after comparison and reaching a conclusion that underlined the similarities between *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* and *Şerhu Jumal usûl al-dîn*, it is concluded that *Şerhu Jumal usûl al-dîn* might be penned by Abu'l-Huseyin Muhammad b. Yahyâ al-Beshâğarî. Moreover, it is not neglected to give detailed information about the biography and works of Abu'l-Huseyin Muhammad b. Yahyâ al-Beshâğarî in the last chapter.

Keywords: Ibn Yahyâ, Abu'l-Huseyin Muhammad b. Yahyâ al-Beshâğarî, Jumal usûl al-dîn, Commentary of Jumal usûl al-dîn, al-Muntekâ min ismeti'l-enbiyâ.

Giriş

Hanefiliğin Mâverâünnehir bölgesine girdiği ve yayıldığı dönemden çok az eser günümüze kavuşmuştur. Kelâm alanında yazılan eserler için de bu durum söz konusudur. Bu dönemden günümüze ulaşan nadir kitaplardan biri de Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî'nin (IV/X. asrın ikinci yarısı) *Cümelü usûli'd-dîn* isimli eseri ile bunun şerhi olan *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn* isimli eserdir. Eser 4. yüzyıl Semerkant'ındaki Mâtürîdî'nin de yetiştiği Cüzcâniyye Medresesi hoca ve öğrencilerine dair değerli bilgiler içermektedir. Bu bağlamda eser erken dönem Mâtürîdîlik tarihi açısından eşsiz bir konumdadır. *Cümelü usûli'd-dîn*'in Ebû Seleme es-Semerkindî'ye nispetinde herhangi bir şüphe bulunmamakta olup A. Saim Kılavuz tarafından müellife nispetle neşri gerçekleştirilmiştir (Semerkandî, 1989). Ancak *Cümel* metninin yayınlanmasından (1989) günümüze kadar geçen zamanda şerhin kime ait olduğu tam olarak tespit edilebilmiş değildir. *Cümelü usûli'd-dîn*'in ilk neşrinde şarihin bilinmediği ifade edilmiş, şerhin içeriğinden şarihin Ebû Seleme es-Semerkindî'den farklı biri olduğu tespitiyle iktifa edilmiştir (Semerkandî, 1989: 22-24). Metin ile beraber söz konusu şerhin 2015 yılında yapılan bir neşri de müellifi meçhul olarak yayınlanmıştır (Semerkandî, 2015).¹

Zaman içerisinde yapılan bazı akademik çalışmalarda, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonunda 1648 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan nüshanın 161a sayfasında (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 161a)

¹ Bu neşirde *Cümel* metninin isminin, "*Cümelün min usûli'd-dîn*" şeklinde yanlış yazılması neşrin kalitesi hakkında ipucu vermektedir.

şarihin, "Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. İshâk"² ismiyle babasından bahsetmesinden ötürü İbn Yahyâ olarak şerhe atıf yapılmaya başlanmıştır (Özen, 2003: 53; Ak, 2006: 118). *Cümeli usûli'd-dîn'*in ikinci baskısında da şarihin babasının isminin "Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. İshâk" olmasından hareketle şarihin İbn Yahyâ olduğu belirtilmiştir (Semerkandî, 2019: 7, 21). Yakın zamanda yapılan bazı çalışmalarda ise şarihe, "Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğârî" ismiyle atıfta bulunulmuştur (Avcı, 2006: 12; Ateşyürek, 2019: 15; Alibekiroğlu, 2018: 17).³ Metin Avcı, şarihin isminin "Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğârî" olduğuna dair bazı açıklamalar yapmış olsa da bu açıklamaların ve gerekçelerinin zayıf kaldığı görülmektedir (Avcı, 2006: 39-40). Eserin aidiyetinin tam tespiti için daha fazla delile ihtiyaç bulunmaktadır. Bundan dolayı başta şarihin kendi eserinden olmak üzere Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin klasik kaynakları ve Horasan ve Mâverâünnehir Hanefiliğine dair az da olsa biyografî eserlerinden yararlanılarak eserin kime ait olduğunun tam olarak tespiti önem arz etmektedir. Bu çalışmada eserin İbn Yahyâ'ya aidiyeti delilleriyle ispat edilmeye çalışılacaktır. Bu sayede şarihin kimliği müdellel olarak tespit edilmiş olacak ve şarih ile eseri hakkında yapılacak akademik çalışmalara öncülük edilmiş olacaktır.

1. Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in Aidiyet Analizi

Şerhin tek nüshası *Cümeli usûli'd-dîn* ana metniyle beraber Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonunda 1648 envanter numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Bu yazma nüsha 169 varak olup ilk 17 varığı *Cümeli usûli'd-dîn* iken geriye kalan 152 varak *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'*dir. Şerh tam olmayıp baş kısmında yaklaşık olarak 10-15 varak eksiktir. Bu da genellikle yazma eserlerin giriş kısmında bulunan müellifin ismi, yazılış amacı ve ithaf edildiği kişilerin bilgisinden bizi mahrum etmektedir.

Başından veya sonundan eksiklik şeklinde olmasa da benzer bir durum *Cümel* metni için de geçerlidir. Metinde "Tekvîn Mükevvenen Başkadır" baş-

² Eserin yazma nüshasında bu isim "İbn Zekerıyyâ Yahyâ b. İshâk" şeklinde geçmektedir. Bu durumda Yahyâ'nın babasının ismi hem Zekerıyyâ hem de İshâk olmaktadır. Böyle bir şey mümkün olmadığından ve Araplarda isimlerin başına genellikle "Ebû/babası" şeklinde künye zikretme adeti olduğundan "İbn Zekerıyyâ" olan ifadenin "Ebû Zekerıyyâ" şeklinde olması daha doğru gözükmektedir.

³ Alibekiroğlu şarihin nispesini "el-Beşâğârî" yerine "el-Bâseğâni" şeklinde yanlış yazmıştır. Bkz. *Tarihsel Süreçte Hanefîlik Mu'tezile İlişkisi*, 17,18, 111.

lığından sonra “Muhâl ve Yalan” başlığı gelirken (Semerkandî, 1648/1, 7a-7b; 2019: 62-65) şerhte bu iki başlık arasında “Allah’tan Mekânın Nefyi” (Beşâğarî, 1648/2, 58a; 2015: 94-98)⁴ ve “Kur’ân” (Beşâğarî, 1648/2, 60b; 2015: 98-102) başlıkları bulunmakta olup ana metinde bu iki konu bulunmamaktadır. Bu da metinde de bazı eksikliklerin bulunduğunu göstermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Cümelü usûli’-d-dîn*’den kelâmî bir konuda nakil yapan tek âlim Siğnâkî’dir (ö. 714/1314). Siğnâkî’nin alıntıladığı kısım ile (Yılmaz, 2016: 78) *Cümel* metninin ilgili kısmı arasında kısmi farklılıkların yanında *Cümel* metninde bazı düşüklüklerin olduğu da görülmektedir (Semerkandî, 1648/1, 4a-4b; 2019: 45). Bütün bunlarla birlikte eserin istinsahının hicri 677 gibi geç bir tarih olması da yazma nüshanın kıymetini düşüren diğer bir husustur. Ancak *Cümel* metni ve şerhinin günümüze ulaşan ve bilinen tek nüshasının bu olması, bu eksikliklere rağmen metin ve şerh hakkındaki çalışmaların bu yazma nüsha üzerinden yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Eserin baş kısmı kayıp olduğundan şarihin kim olduğu tespit edilemese de eserdeki bazı ipuçlarından hareketle eser, şarih ve yazıldığı dönem hakkında bir kısım bilgilere ulaşılması mümkündür. Daha önce geçtiği üzere şarih, babasından “Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. İshâk” ismiyle bahsetmektedir. Bundan dolayı kendisine “İbn Yahyâ” denilmektedir.

Şarih, babası Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. İshâk’ın, Ebû Nasr İyâzî’den (ö. III./IX. yüzyılın üçüncü çeyreği [?]) dini ilimlerde on beş yıl ders aldığını (tefakkuh) belirtmektedir (Beşâğarî, 1648/2, 163b; 2015: 225). İmam Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) de hocası olan Ebû Nasr İyâzî’nin, Sâ mânânoğulları’nın ilk emîri Nasr b. Ahmed el-Kebîr (261-275/875-888) zamanında Türkistan’da bir savaş esnasında şehit düştüğü bilinmektedir (Kureşî, 1993: 1, 178; Özen, 2003: 65). Buradan hareketle Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. İshâk’ın hicri üçüncü asrın ikinci yarısı ile hicri dördüncü asrın ilk yarısında yaşadığı sonucuna varılabilir. Buna binaen şarih İbn Yahyâ da hicri dördüncü asırda yaşamış olmalıdır.

Şarih İbn Yahyâ, eserinin pek çok yerinde “Ebü’l-Hasen Alî b. Saîd şöyle söylüyordu” (Beşâğarî, 1648/2, 32b, 108a, 118b, 140b, 141a; 2015: 65, 156, 168, 193), “Ebü’l-Hasen Alî b. Saîd’in şöyle söylediğini işittim” (Beşâğarî, 1648/2,

⁴ Bundan sonra *Şerhu Cümelü usûli’-d-dîn*’in hem yazma nüshasına hem de Dâru’l-kütübi’l-ilmıyye baskısına (Lübnân: 2015) aynı anda atfta bulunulacaktır.

94a, 161b; 2015: 138, 218) ve "Ebü'l-Hasen Alî b. Saîd'e soruldu ki" (Beşâğarî, 1648/2, 114a, 126a; 2015: 163, 176) şeklindeki ifadelerle Ebü'l-Hasen Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî'den (ö. 345/956) nakiller yapmaktadır. Bu nakiller İbn Yahyâ'nın Rüstüfağnî'nin öğrencisi olduğuna dair bir karine oluşturmaktadır. Şarih, Rüstüfağnî'nin yanında Ebû Bekir el-İyâzî'den (ö. IV./X. yüzyılın üçüncü çeyreği [?]) de sema kaydıyla nakillerde bulunmaktadır (Beşâğarî, 1648/2, 120b, 149a; 2015: 170, 203). İmam Mâtürîdî'den de nakillerde bulunmakla beraber bu nakillerde semâ kaydının olmaması İmam Mâtürîdî ile mülaki olmadığına işaret etmektedir. Şerhte kendilerinden yaptığı nakiller şarih İbn Yahyâ'nın hicri dördüncü asırda yaşadığını ve Semerkant'ta döneminin en meşhur âlimlerinden dersler aldığını göstermektedir.

Bütün bu veriler sonucunda şarih hakkında elde ettiğimiz hususlar şunlardır:

- 1- Babasının ismi "Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. İshâk"dır.
- 2- Hicri dördüncü asırda Semerkant'ta yaşamış olmalıdır.
- 3- Ebü'l-Hasen Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî'nin öğrencisidir.
- 4- Ebû Bekir el-İyâzî ile karşılaşmıştır.

Mâverâünnehir bölgesi ve bu bölgenin en önemli şehirlerinden birisi olan Semerkant şehri ve buralarda yetişmiş âlimler hakkında biyografik eserlerin azlığı nedeniyle bu bilgilerden hareketle şarihin kimliğinin tam olarak tespit edilmesi kolay değildir. Özellikle Rüstüfağnî hakkındaki bilgilerin azlığı, öğrencilerinin kimler olduğunun tespitini zorlaştırmaktadır. Ancak Nüreddîn es-Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* isimli eserinin başında bu eserin nasıl meydana geldiğine dair verdiği bilgiler şarih İbn Yahyâ'nın kimliğini tespit etmeye dair bir ipucu vermektedir. Nüreddîn es-Sâbûnî kitabının Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'ye ait *Keşfü'l-ğavâmiz fi ahvâli'l-enbiyâ* isimli kitabın muhtasarı olduğunu beyan etmektedir (Sâbûnî, 2014: 22). Eserin ilerleyen sayfalarında ise Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin şunları söylediğini kaydetmektedir:

Ebü'l-Hasen Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî'nin şöyle söylediğini işittim: Şeyh Ebû Mansûr [el-Mâtürîdî] döneminde biri *Meâsi'l-enbiyâ* (Peygamberlerin Günahları) isimli bir kitap telif etti. Bunun üzerine Şeyh Ebû Mansûr şöyle dedi:

Bu müellif bu eseri yazma kastyyla küfre girmiştir. Zira bir konu hakkında kitap yazmak isteyen kişi, güzel bir eser telif etmek için yazdığı konu hakkında çok veri bulmayı ister ve bunları araştırır. Bir Müslümanın günahını bulmak isteyen kişinin akıbeti hakkında korku duyulur iken yaymak üzere bir peygamberin günahını bulmak için gayret sarf eden kişinin durumu nasıldır? Böylece müellif el-Beşâğarî bu kitabı imla ettirdi ve ona *İsmetü'l-enbiyâ* ismini verdi (Sâbûnî, 2014: 28-29).

Bu pasajda *İsmetü'l-enbiyâ*'nın müellifinin Rüstüfağnî'den semâ kaydıyla nakilde bulunduğu, isminin Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî olmasından dolayı babasının isminin Yahyâ olduğu ve Rüstüfağnî-İmam Mâtürîdî üzerinden Semerkant ilim havzasına ait bir âlim olduğu görülmektedir. Bütün bu veriler, şarih hakkında *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'den elde ettiğimiz bilgilerle uyusmaktadır. Bu durumda *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'in müellifinin Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî olduğu söylenebilir. Ancak bu tespiti destekleyecek başka karinelere ihtiyaç vardır.

Bu tespitten sonra *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'e değil de bizatihi Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'den yapılan nakillerin araştırılması şarih hakkında başka bilgilerin bulunmasını sağlayacaktır. Yapılan araştırmalar sonucunda ileride de ele alınacağı üzere genelde İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ*'sından nakiller yapılmakta ve müellif hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir. Bunun yanında İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ*'sı haricinde kendisinden tek bir naklin yapıldığı tespit edilmiştir. Ahmed b. Mûsâ b. İsâ el-Keşşî, *Mecmû' u'l-havâdis ve'n-nevâzil ve'l-vâkı'ât* isimli eserinin Bâbü'l-müteferrikât min fevâidi's-şeyh el-imâmi'l-ecell Ebi'l-Hasen Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî başlığının altında, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin (rh) Usûlünün şerhinde (Şerhu Usûlihi) "Peygamberimizin (sav) asıl mucizesinin üç sebepten ötürü Kur'ân olduğunu" söylediğini nakledip bu üç sebebi saymaktadır (el-Keşşî, 278: 259b). İbn Yahyâ el-Beşâğarî'den yapılan bu nakil birebir *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'de de geçmektedir (Beşâğarî, 1648/2, 126b-127a; 2015: 179). Ancak nakil yapılan kaynak İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin el-Usûl isimli eserinin yine kendisine ait bir şerhi olduğu için bu nakil *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'de geçiyor olsa da doğrudan bir delil olmaktan ziyade bir karine olabilmektedir.

Sayılan karinelerin yanında Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'sı* ile *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in* içerik açısından mukayese edilmesi gerekmektedir. Yapılacak bir mukayese eserin aidiyeti noktasındaki bütün belirsizlikleri bertaraf edecektir.

Hassan Ansari, Nüreddîn es-Sâbûnî ve Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ* isimli eserleri hakkında kaleme aldığı araştırma yazısında (Ansari, 2020) Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'sının* bir nüshasının Özbekistan-Taşkent'te olduğunu ve bu yazmayı edindiğini belirtip ilgili yazısında bu nüshadan nakillerde bulunsa da bu yazma nüshaya ulaşamadığımızdan sadece Nüreddîn es-Sâbûnî'nin *el-Müntekâ min İsmeti'l-enbiyâ'sı* üzerinden iki kitabın mukayesesi yapılacaktır. Ancak öncelikle Nüreddîn es-Sâbûnî'nin *el-Müntekâ min İsmeti'l-enbiyâ'sı* ile Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'sının* mukayese edilmesi gerekmektedir. Zira Nüreddîn es-Sâbûnî'nin *el-Müntekâ min İsmeti'l-enbiyâ'sı* bir çeşit ihtisar çalışması olduğu için bu eserde geçen ifadelerin ne kadarının Sâbûnî'nin bizatihi kendisine ne kadarının el-Beşâğarî'ye ait olduğu bilinmemektedir. Metinsel olarak bu oranın tespiti yapıldıktan sonra *İsmetü'l-enbiyâ* ile *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in* karşılaştırılması daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

2. el-Müntekâ min İsmeti'l-enbiyâ ile İsmetü'l-enbiyâ Mukayesesi

Öncelikle Sâbûnî, Beşâğarî'nin insanlar arasında *İsmetü'l-enbiyâ* ismiyle bilinen *Keşfü'l-ğavâmiz fi ahvâli'l-enbiyâ* isimli eserinin son derece faydalı olduğunu fakat yaşadığı dönemdeki insanların gayretlerinin azlığı sebebiyle bu eserden istifade edemediklerini belirtmektedir. İlim taliplerinin eserdeki konuları idrakinin kolay olması için seçki (iltikât) ve kısaltma (iktisâr) yaptığını söylemektedir. Bundan dolayı da eserine “el-Müntekâ” ismini vermiştir. Bu kelime, “ayıklama” ve “seçme” anlamlarına gelen intikâ masdarından türetilmiş bir isimdir. Acaba Sâbûnî, “iltikât”, “iktisâr” ve “intikâ” çalışması yaparken metni yeniden mi inşa etmiştir yoksa sadece seçki boyutunda mı bırakmıştır? Bu soruya cevap verilebilmesi için klasik dönemde Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'sından* yapılan nakiller tespit edilip bunlar ile Sâbûnî'nin metni arasındaki uyum belirlenmelidir. Bu doğrultuda yapılan araştırma sonucunda Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'sından* birçok naklin yapıldığı görülmektedir. Bu

nakillerin hepsine yer verilemese de iki eser arasındaki irtibatı tespit etmek adına şu nakillere yer vermek yeterli olacaktır:

1) Rükneddîn Ubeydullâh es-Semerkindî (ö. 701/1301) *Akâidü's-Şeyh Rükneddîn es-Semerkindî* isimli eserinde peygamberlerden günahın sadır olmayacağı konusunda "Sizi bir tek candan (nefis) yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyile beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarılır: 'Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirken kesinlikle şükredenlerden olacağız.' Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir." (el-A'râf, 8/189-190) âyetinde geçen "can/nefis" ve "eşi" ifadelerinden muradın Âdem (a.s.) ve Havva olamayacağını belirtmektedir. Zira ilgili âyette bu kişilerin şirk koştuğu Âdem'in (a.s.) hakkında böyle bir şeyin mevzubahis olamayacağı ve bundan dolayı da ilgili âyetteki nefis ifadesinden kastedilen kimsenin Kureyş'in atası Kusay b. Kilâb (ö. 480 dolayları) olduğunu söylemektedir. Âyeti bu şekilde tefsir ettikten sonra İbn Yahyâ'nın *İsmetü'l-enbiyâ*'da böyle söylediğini kaydetmektedir (Rükneddîn, 1248, 89a). Ubeydullâh es-Semerkindî burada doğrudan nakil yapmayıp Beşâğarî'nin ilgili eserine atıfta bulunmaktadır. Sâbûnî'nin *el-Müntekâ*'sına bakıldığında Âdem (a.s.) bahsinde ilgili âyetin geçtiği yerde, âyette geçen nefis ifadesinden muradın Kusay b. Kilâb olduğu şeklindeki yoruma yer verilmeksizin sadece bu ifadede muradın Âdem (a.s.) olamayacağı şeklindeki açıklamalarda bulunmaktadır (Sâbûnî, 2014: 40-42).

2) Ubeydullâh es-Semerkindî, *Akâidü's-Şeyh Rükneddîn es-Semerkindî*'de İbn Yahyâ'nın *İsmetü'l-enbiyâ*'da Hz. İbrahim'in "Ben hastayım" (es-Sâffât, 37/89) sözü hakkında şunları söylediğini nakletmektedir:

İbrahim'in (a.s.) böyle söylemesi gerçek anlamda hasta ise caiz olur. Ya da gördüğü kötülükler sebebiyle kalbi hastaydı. Veya bu sözünden murad, "ben hasta olacağım" şeklindedir. Bu durumda bu sözü, doğru bir amaç için yapılan ta'riz olmaktadır. Konuşma esnasında ta'rizin kullanılması caizdir. Zira Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Ta'riz yolu ile konuşmakta, insanı yalandan kurtaran bir taraf vardır (Rükneddîn, 1248, 90a).

Sâbûnî, *el-Müntekâ'*nın ilgili yerinde İbrahim'in (a.s.) bu sözü söyleme sebebinin manevi/kalbi bir hastalık olduğunu söylemekte ve bu sözün "ben ileride hasta olacağım" şeklinde yorumlanmasının ise hatalı olduğunu kaydetmektedir (Sâbûnî, 2014: 55). Ubeydullâh es-Semerkindî'nin doğrudan lafzen nakil yaptığı kabul edilirse İbn Yahyâ'nın *İsmetü'l-enbiyâ'*daki sözleri ve görüşleriyle Sâbûnî'nin *el-Müntekâ'*daki ifadelerinin tam olarak uyuşmadığı görülmektedir. İbrahim'in (a.s.) "ben hastayım" ifadesinin kalbi bir hastalık olduğu şeklinde yorumlanabileceği noktasında ittifak olmasına karşın İbn Yahyâ bu sözün, "ben hasta olacağım" şeklinde yorumlanmasını mümkün görürken Sâbûnî, bunun doğru olmadığını belirtmektedir. Böylece Sâbûnî'nin, İbn Yahyâ Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'*sını birebir takip etmediği yer yer kendi görüşlerine de yer verdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

3) Ubeydullâh es-Semerkindî, *er-Risâle fi't-tevbe* isimli kısa risalesinde "tevbe", "evbe" ve "inâbe" arasındaki farka dair İmam el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'*da "tevbe: günahattan dönmektir, evbe: tevfiik ve nimetlere dönmektir, inâbe: Allah'ın dışındaki her şeyden vaz geçmektir" dediğini nakletmektedir (Rükneddîn, Laleli, 168/5, 94a). Sâbûnî'nin *el-Müntekâ'*sında tevbe, evbe ve inâbenin farkına dair bir pasaj görülmemektedir. Bu kısım Sâbûnî'nin ihtisar esnasında asıl metinden çıkardığı kısımlardan olmalıdır.

4) İbn-i Nâsiruddîn ismiyle bilinen Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Kaysî ed-Dımeşkî (ö. 842/1438), *Câmiu'l-âsar fi's-siyeri ve mevlidi'l-muhtâr* isimli eserinde, Allah'ın (c.c.) Kur'ân'da İbrahim'i (a.s.) "halîl (dost)" olarak isimlendirmişken neden Resulullah'ı (s.a.v.) sarîh bir şekilde "habîb" olarak isimlendirmedicine dair şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Allah (c.c.) Resulullah'ı (s.a.v) daha belîğ bir isimlendirme ve daha narîn bir işaret ile "habîb" olarak isimlendirmiştir. Şöyle ki Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: "De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ...'" (Âl-i İmrân, 3/31) Allah (c.c.) Resulullah'a (s.a.v) tabî olanları habîbi kıldı. Böylece Resulullah'ı (s.a.v) habîb olarak isimlendirmeye gerek duymadı. Zira şu âyet-i kerimede olduğu gibi eksik olanı zikredince fazla olan mübalağa ve vurgu ile zikredilmiş oldu: "Onlara öf bile deme!" (el-İsrâ, 17/23) Allah (c.c.) bu emir ile anne babayı dövme ve onlara sövgünün haram olduğunu zikretmekten müstağni oldu. Of demek haram olduğu için dövme

ve sövgünün de haram olduğu kesin olarak bilinmiş oldu. Şayet Allah (c.c.) Resulullah'ı (s.a.v) sarıh bir şekilde habib olarak isimlendirseydi, Resulullah'a (s.a.v) tabi olanların habib olduğu bilinemeyecekti. Ona tabi olanların habib olduğunu zikredince Muhammed'in (s.a.v) habib olduğunu zikretmekten istigna etti (Kaysî, 2010: 3/240).

İbn-i Nâsiruddîn bu açıklamadan sonra bu ifadelerin benzer şeklini, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ* isimli eserinde zikrettiğini de kaydetmektedir. Sâbûnî'nin *el-Müntekâ*'sına müracaat edildiğinde bu açıklamaların ilk kısmının birebir geçtiği görülmektedir (Sâbûnî, 2014: 192). Bu durumda bu kısım özelinde Sâbûnî'nin sadece ihtisar yaptığı İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin metnine müdahale etmediği sonucuna varılmaktadır.

Bunların dışında Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) *Arâ'isü'l-Kur'ân*'da Yusuf'un (a.s.) kardeşini yanında tutmak için kardeşlerinin yüklerine su kabını gizliden koymasıyla alakalı Yusûf Sûresi 70. âyetin açıklamasında (Krş: Vanî Mehmed Efendi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 1273, 216b; Sâbûnî, 2014: 78) Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*'de peygamberlerinin yaptığı hatalara verilen isim olan zellenin anlamına dair yaptığı tartışmada (Buhari, 1997: 3/297; Sâbûnî, 2014: 30), Necmüddîn Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142) *et-Teyisîr fi't-tefsîr*'de İblis hakkındaki "ve kâfirlerden oldu" (el-Bakara, 2/34) âyetinin yorumunda (Krş: Nesefî, 2019: 2/97; Sâbûnî, 2014: 40), Yusuf'un (a.s.) zindanda yedi yıl kalma sebebinin Allah'tan başkasından yardım isteme (Yusûf, 12/42) olduğu sözünün eleştirisi hakkında (Krş: Nesefî, 2019: 8/401; Sâbûnî, 2014: 74), Yusuf'un (a.s.) zindandan çıkan kişiye dediği "Efendinin yanında benden bahset" (Yusûf, 12/42) ifadesinden muradın benim ilmimden bahset şeklinde olduğu tevilinde (Krş: Nesefî, 2019: 8/402; Sâbûnî, 2014: 74), Yusuf'un (a.s.) "Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!" (Yusûf, 12/101) duasının anlamında (Krş: Nesefî, 2019: 8/505; Sâbûnî, 2014: 83) ve "İşte bu kıssa, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir." (Yusûf, 12/102) âyetinin Resulullah'ın (s.a.v) nübüvvetine delil olduğuna dair yorumda (Krş: Nesefî, 2019: 8/520-521; Sâbûnî, 2014: 84) *İsmetü'l-enbiyâ*'dan nakiller yapmaktadırlar. Bu nakiller neredeyse birebir *el-Müntekâ*'da da geçmektedir.

Sonuç olarak İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'*sından yapılan bu nakiller ile Nüreddîn es-Sâbûnî'nin *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* karşılaştırıldığında; Sâbûnî'nin genel olarak asıl metne sadık kalıp metni olduğu gibi aktardığı, bazen metne müdahale edip kendi kanaatini belirttiği ve intikâ çalışması olarak gerekli görmediği kısımları çıkarttığı görülmektedir. Bu durumda Sâbûnî'nin *el-Müntekâ*'sının büyük oranda İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'* sını içerdiğini söylemek mümkündür. Böylece ihtiyatlı olmakla beraber *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn* ile *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ'* yı karşılaştırmak yanlış olmayacaktır. Bu iki metnin karşılaştırılması *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'in İbn Yahyâ el-Beşâğarî'ye aidiyetine dair kanaatimizi güçlendirecektir.

3. Şerhu Cümeli usûli'd-dîn ile el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ'nın Mukayesesi

Büyük bir kısmının İbn Yahyâ el-Beşâğarî'ye ait olduğu sonucuna vardığımız *el-Müntekâ* bir kelâm eseri olmadığı için bu eser ile *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'i içerik analizine tabi tutmak sadece bazı ortak ifade ve görüşler ile yapılan atıflar üzerinden mümkün olmaktadır. İki metnin içerik analizi sonucunda şu hususlarda ortaklıklar tespit edilmiştir:

1) İbn Yahyâ el-Beşâğarî, *el-Müntekâ*'da geçtiği şekliyle "Levhalarda Mûsâ için yazdık" (el-A'râf, 8/145) âyetinden muradın, "Tevrat, Allah'ın (c.c.) emriyle yazılan şey (mektûb) ve Allah'ın izniyle mevcut oldu" şeklinde olduğunu söylemektedir. Sonrasında, "mevcût oldu" sözünün de Allah'ın ezeli kelâmının değil kelâmına delalet eden yazının mevcut olduğu anlamına geldiğini kaydetmektedir. Allah'ın ezeli kelâmının (kelâm-ı nefsi) bu kelâma delalet eden yazılı harf ve seslerden (kelâm-ı lafzî) istifadeyle alınabileceğini söylemektedir. Kur'ân'ın/Mushaf'ın kelâm-ı lafzî kabilinden olduğunu, gözle görüldüğünü, başlangıç (ibtidâ) ve sonunun (intihâ) olduğunu ve harf ile hecelerden oluştuğunu belirtmektedir. Harf ve hecelerin mahlûk olduğunu belirttikten sonra Allah'ın kelâmının bütün bu sıfatlardan münezzeh olduğunu söylemekte ve bu meselenin açıklamasını *Şerhu'l-Usûl* isimli eserinde zikrettiğini belirterek konuyu bu eserine havale etmektedir (Sâbûnî, 2014: 119).

İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin *Şerhu'l-Usûl* isimli eseri, *el-Müntekâ*'nın diğer bir yerinde konuyu havale ettiği *el-Usûl* (Sâbûnî, 2014: 122) eserinin şerhi midir yoksa *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'in diğer bir adı mıdır? Bu hususun tam olarak

tespit edilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak bu iki eser aynı veya farklı olsun her iki durumda da *el-Müntekâ*'da geçen ifadeler, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'deki kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzi ayrımı noktasındaki ifadelerle uyumaktadır. Şöyle ki *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'in Kur'ân başlığı altında; Allah'ın kelâm sıfatının zatının ne aynı ne de gayrı olduğu belirtildikten sonra, tekellümün Allah'ın sıfatı olduğu, başlangıç (ibtidâ), son (intihâ), harf ve hece ile vasıflanamayacağı ifadeleri geçmektedir (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 60b; 2015: 99). Kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzi ayrımı Ehl-i Sünnet'in genel kabulü olmasına karşın her iki eserde de konu ele alınırken bizatihi dört terim (ibtida, intiha, harf, hece) geçmekte olup sıralamaları da aynıdır. Bu açıdan birebir bir benzerliğin olduğu müşahede edilmektedir.

2) İbn Yahyâ el-Beşâğarî, hilafet sıralaması ve hulefa-i raşidinin hilafet sırasına göre fazilet dereceleri bağlamında bu konunun *Şerhu'l-Usûl*'de delilleri ile ispat edildiğini söylemekte ve bu eserin peygamberlerin masumiyeti ile alakalı olduğunu belirtip konuyu *Şerhu'l-Usûl*'e havale etmektedir (Sâbûnî, 2014: 274). *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'e bakıldığında hulefa-i raşidinin üstünlük sıralamasına ayrılan bölümün eserin hacmine göre fazla olduğu görülmektedir. Yüz elli iki (152) varaklık eserin 140-154 varakları arası (14 varak) halifelerin üstünlük sıralamasının gerekçelendirilmesine ayrılmıştır. Bu miktarın da diğer kelâmî meselelere nazaran daha fazla olduğu açıktır. Bu benzerliğe rağmen bu ortaklığın tek başına bir karine oluşturması güçtür. Zira ortada meseleyi diğer bir eserine havale etmesinden başka bir ifade bulunmamaktadır.

3) *el-Müntekâ*'da geçtiğine göre İbn Yahyâ el-Beşâğarî, Musa'nın (a.s.) "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" (el-A'râf, 8/143) isteğinde, kavmine Allah'tan bir şey isteme nezaketini öğretme ve rü'yetullaha delil bulunduğunu söylemektedir. Şöyle ki İsrailoğulları, Musa'dan (a.s.) "Bize Allah'ı apaçık göster" (en-Nisâ, 4/153) talebinde bulunmuşlardı. İsrailoğulları, "apaçık (cehreten)" ifadesini kullanmış, bu ifade ise "ihâta/kuşatma" anlamına gelmektedir. Musa (a.s.) "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" (el-A'râf, 8/143) diyerek İsrailoğulları'na Allah'tan bir şeyi isteme edebini öğretmiştir. İkinci olarak Allah (c.c.) Musa'nın (a.s.) bu isteğine karşılık olarak "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" (el-A'râf, 8/143) diyerek görülmesini dağın yerinde durması şartına bağlamıştır.

Bu şart haddi zatında mümkün olan şeylerdendir. Rü'yetullah için mümkün bir şart koşulmuş, “deve iğne deliğinden geçinceye kadar” (el-A'râf, 8/40) şeklinde muhâl bir şart koşulmamıştır (Sâbûnî, 2014: 111). Bu da rü'yetullahın mümkün olduğuna delalet ettiği şeklinde yorumlanmıştır.

Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in rü'yetullah bahsinde, Musa'nın (a.s.) Allah'tan (c.c.) kendisini gösterme talebine yer verilmiş ve benzer şekilde bu talebin, İsrailoğulları'nın kuşatmayı (ihâta) çağrıştıran ifadeleri sebebiyle bakma (nazar) şeklinde yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca görülmenin mevhum olmayan mümkün bir şarta bağlandığı da ifade edilmiş, bu mümkün şartın kâfirlerin cennete girme isteklerini boşa çıkarma adına söylenmiş olan “deve iğne deliğinden geçinceye kadar” (el-A'râf, 8/40) şartı gibi muhâl bir şart olmadığı kaydedilmiştir (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 121b-121a; 2015: 173-174). İki eserde de âyetin, İsrailoğulları'na talim ve görmenin mümkün şarta talik açılardan değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca görmenin şartı konusunda A'râf Suresi 46. âyetin kullanılması da diğer bir ortak noktadır.

Ayrıca *el-Müntekâ'* da belirtildiğine göre el-Beşâğarî, Allah (c.c.) ile Musa (a.s.) arasında geçen diyalog hakkında semâ kaydıyla Ebû Bekir el-İyâzî'nin şunları söylediğini kaydetmektedir: “Her kim ahirette rüyetullahın olacağını inkâr ederse Musa'nın (a.s.) Rabbini bilmediğini iddia etmiş olur. Her kim de bunu iddia ederse küfre girer.” (Sâbûnî, 2014: 110-111) Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'de ise yakın ifadelerle Ebû Bekir el-İyâzî'nin şöyle söylediği kaydedilmektedir: “Her kim rüyetullahı inkâr ederse Musa'yı (a.s.) vasfedilmeyecek bir şeyle Allah'ı vasfetmek suretiyle Allah'ı bilmemekle vasfetmiş olur.” (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 120a; 2015: 170) Her iki naklin hem içerik olarak hem de bizatihi Ebû Bekir el-İyâzî'den işitilmesi suretiyle geçmesi iki eser arasındaki benzerlik adına dikkat çeken bir hususiyettir.

4) *el-Müntekâ'* da geçtiği üzere İbn Yahyâ el-Beşâğarî, İbrahim'in (a.s.) Nemrud ile tartışmasına yer vermektedir. Bilindiği üzere İbrahim (a.s.) “Rabbim hayat veren ve öldürendir” dediğinde Nemrud, “Hayat veren ve öldüren benim” (el-Bakara, 2/258) şeklinde karşılık vermiştir. Bunun üzerine İbrahim (a.s.) Nemrud'un cevabına karşılık vermeden “Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir” sözleriyle Nemrud'a karşı ikinci bir delil serdetmiştir. Bu durumda İbrahim (a.s.) bir delilden diğerine geçmek

suretiyle münazara adabına uygun olmayan bir harekette bulunmuştur şeklinde bir itirazda bulunulabilir. İbn Yahyâ el-Beşâğarî, olası böyle bir itiraza karşılık olarak şunları söylemektedir: Bir delilden diğer bir delile geçiş; ilk delil doğru olmadığı zaman birinci delili bırakıp ikinci delile geçme durumunda doğru bir hareket olmaz. Ancak kapalı olan ilk delile daha açık ve sağlam olan diğer bir delilin takviye amacı ile bitleştirilmesinde mahzurlu bir durum yoktur (Sâbûnî, 2014: 58). İbn Yahyâ el-Beşâğarî, İbrahim'in (a.s.) yaptığı şeyin de bundan ibaret olduğuna işaret etmektedir.

Şerhu Cümeli usûli'd-dîn' de konunun geçtiği pasajda İbrahim'in (a.s.) Nemrud'un, "Hayat veren ve öldüren benim" delilini geçersiz kılmak için uğraşmayıp başka bir yöntem ile delilin tamamlanıp hasmın susturulmasını irâde ettiği belirtilmektedir. Zira İbrahim (a.s.) Nemrud'un deliline karşı öldürme ve diriltmenin niteliğine dair tartışma yapmış olsaydı Nemrud'un takipçileri belki de onun cevap verememesini görememiş olacaktı. Bundan dolayı İbrahim (a.s.) Güneş'in doğuşu ile ilgili deliline geçmiştir. İbn Yahyâ el-Beşâğarî daha sonra birinci delili tamamlamak amacıyla bir delilden diğerine geçişin yerilen bir şey olmadığını söylemektedir (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 37a-37b; 2015: 66-67). İbrahim (a.s.) ile Nemrud arasındaki tartışmanın serdedilen deliller açısından tahlili ve İbrahim'in (a.s.) iki delil arasındaki geçişine yaklaşım açısının her iki eserde de birebir aynı olduğu görülmektedir.

5) *el-Müntekâ* da geçtiği üzere İbn Yahyâ el-Beşâğarî, peygamberlerin şirke girmeyeceğine dair açıklamaları sadedinde şirkin beş türü olduğunu söylemektedir. Bunlar; kâfirlerin şirki olan "Allah'ın zatında şirk", ehl-i bid'atın şirki olan "Allah'ın sıfatlarında şirk", münafıkların şirki olan "hâlde şirk", riyakarların şirki olan "eylemlerde şirk" ve dili sürçenlerin şirki olan "sözlerde şirk" tir (Sâbûnî, 2014: 263). *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'* de de sıfatlar bahsinin başında bu beşli şirk taksiminin birebir aynısının geçtiği görülmektedir (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 45b-46a; 2015: 77).

Bütün bunların yanında imanda istisna konusunda her iki eserde de "Ancak müslüman olarak can verin." (Âl-i İmrân, 3/102) ve "Bizi dosdoğru yola ilet" (el-Fâtiha, 1/6) âyetlerine yer verilmesi (Sâbûnî, 2014: 212; Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 75a; 2015: 116), rüyetullah konusunda "Siz şu ayı gördüğünüz gibi, Rabbinizi de böyle perdesiz göreceksiniz ve O'nu görmede bir sıkı-

şıklığa düşmeyeceksiniz.” (Buhârî, “Mevâkitu's-Salât”, 26; Müslim, “Mesâcid”, 211) hadisinde Allah'ın aya benzetilmesinin murad edilmediğinin belirtilmesi (Sâbûnî, 2014: 114; Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 119b; 2015: 170) ve konu aralarında “rububiyetin illetinin (ma'lûl) olmadığı” ifadesinin zikredilmesi (Sâbûnî, 2014: 63, 96; Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 63a, 47a; 2015: 78, 101) benzer sayılabilecek diğer noktalardır.

İki eser arasındaki bu benzerliklerle beraber bazı kaynaklarda İbn Yahyâ el-Beşâğarî'ye “Allah'ın kelâmının hakikatının işitileceğine” dair bir görüş de nispet edilmektedir (Rükneddîn, Carullah, 1248, 30a; 2020: 2/87; 2008: 70). Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'de geçtiği üzere Allah'ın kelâmının işitilip işitilmeyeceği meselesi İmam Mâtürîdî zamanında tartışma konusu olmuştur. Tartışma Allah'ın (c.c.) Musa (a.s.) ile konuştuğunu bildiren âyet (en-Nisâ, 4/164) ile Musa'nın (a.s.) “Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca âlemlerin rabbi olan Allah'ım.” (el-Kasas, 28/30) âyetinde geçen işitmesinin nasıl gerçekleştiği etrafında vuku bulmuştur. İmam Mâtürîdî'ye göre Musa (a.s.) Allah'ın kelâmını kitap ve elçi melek olmaksızın işitmiştir. Musa'nın (a.s.) hususiyeti de bu türden bir vasıtasızlıktan gelmektedir. Ancak Allah (c.c.) kelâm-ı nefîsine delalet eden harf ve sesler yaratmak suretiyle kelâmını işittirmiştir (Mâtürîdî, 2002: 79; 2006: 4/110, 6/297, 11/34). Bu ifadelerden İmam Mâtürîdî'nin Allah'ın zâtî kelâmının işitilemeyeceği ve bu konuda kelâm-ı nefîsî ve kelâm-ı lafzî ayırımına giderek Musa'nın (a.s.) duyduğu sesin Allah'ın zâtî kelâmına delalet eden harfler ve sesler olduğu görüşünü benimsediği görülmektedir.

Ubeydullah Semerkandî konuya yer verdiği eserlerinde Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), ez-Zahid es-Saffâr,⁵ İbn Yahyâ el-Beşâğarî, Ebû Hafis

⁵ Ubeydullah es-Semerkandî, konuya yer verdiği üç eserinden sadece ikisinde ez-Zahid es-Saffâr'ın bu görüşte olduğunu kaydetmektedir. *Akâ'idü'ş-Şeyh Rükneddîn es-Semerkandî* eserinde “ez-Zahid es-Saffâr” demikle iktifa etmişken *Câmi'u'l-usûl*'de el-Buhârî nisbesini ekleyerek bu ismi “ez-Zahid es-Saffâr el-Buhârî” şeklinde vermektedir. “el-Buhârî” nisbesiyle beraber görüş nispet edilen kişinin *Telhîsü'l-edille* müellifi Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâil ez-Zâhid es-Saffâr el-Buhârî (ö. 534/1139) olduğu akla gelmektedir. Bunun yanında Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) gençlik döneminde kaleme aldığı *Bahru'l-kelem* isimli eserinde de Allah'ın kelâmının işitilebileceği görüşünü “ez-Zahid es-Saffâr” a nispet etmektedir (Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Mâtürîdî Kelamı/Bahru'l-kelem*, s. 94). Bu durumda Ebü'l-Muîn en-Nesefî, başka bir ez-Zahid es-Saffâr'dan bahsetmektedir. Hanefî-Mâtürîdî gelenekte ez-Zâhid es-Saffâr ismiyle tanınan âlimler araştırıldığında Ebü'l-Kasım ez-Zâhid es-Saffâr el-Belhî (ö. 326/938) karşımıza çıkmaktadır. Kendisine

Şihâbüddîn es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Bâkılânî (ö. 403/1013) ve muhakkik sufilerin, Allah'ın gerçek anlamda kelâmını olağan üstü bir şekilde bir lütuf olarak seçkin kullarına işitebileceği görüşünde olduğunu kaydetmektedir. Onlara göre Musa (a.s.) Allah'ın hakiki kelâmını işitmiştir. Zira Allah (c.c.) "Ve Allah, Mûsâ ile konuştu." (en-Nisâ, 4/164) âyetinde konuşmayı teklîm masdariyla/mef'ul-u mutlakla tekid etmiştir. Tekid edilen bir fiil ile hakiki anlam murad edilir (Semerkandî, Carullah, 1248, 30a; 2020: 2/86-87). Müellif, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'* de kelâmın sadece mütekellim ile ortaya çıkacağı, Allah Teâlâ'nın rubûbi bir sıfatla mütekellim olduğu ve rubûbiyyetini Cebrail ve okuyucuların dilleri üzerinde tebliğ ederek izhar etmesinin bir lütfu olduğu şeklindeki ifadelerine yer vermiştir. Şarih devamında Allah'ın ağacı konuşturduğunu bu sayede ağacın konuşması ile kelâmını naklettiğini ve Musa'ya (a.s.) ulaştığını belirtmektedir (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 61a; 2015: 100). Bu ifadelerden kesin olarak müellifin Allah'ın kelâmının işitilebileceği görüşünde olduğu sonucuna varılmasa da müellifin bu konuda İmam Mâtürîdî gibi kelâm-ı nefî ve kelâm-ı lafzî ayrımı yapmaması mutlak olarak işitilebileceği görüşünde olduğu şeklinde yorumlanmaya müsaittir.

Gerek İbn Yahyâ el-Beşâğarî'den yapılan nakiller gerekse iki eser arasında sayılan ortak noktalar *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'*in İbn Yahyâ el-Beşâğarî'ye ait olduğuna dair güçlü karinelere sahiptir. Başta İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'*sı olmak üzere ilk dönem Hanefî-Mâtürîdî metinlerinin yayınlanmasıyla beraber varılan bu yargının kesinliği artacaktır.

4) İbn Yahyâ el-Beşâğarî Kimdir?

Bazı tabakat türü eserler *Cümeli usûli'd-dîn'*in müellifi Ebû Seleme es-Semerkandî'nin biyografisine yer verip (Kureşî, 1978: 3/326-327; İbn Kutluboga, 1992: 274-275; Kâtip Çelebî, 1941: 1/601; Kemlâî, 2018: 16/316) az da olsa

---

nispet edilen "Usûlü'l-akâid" isimli yazma eserde "Musa'nın (a.s.), Allah'ın kelâmını harfler ve sesler cinsinden olan harf ve ses olmadan işitmesi de mümkündür." dediği (Carullah 438/3, 103b) görülmektedir. Bu durumda Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin ez-Zahid es-Saffâr diyerek görüş nispet ettiği kişi Ebü'l-Kasım ez-Zâhid es-Saffâr el-Belhî olmalıdır. Ubeydullah es-Semerkandî'nin bahsettiği kişi ise Ebü'l-Kasım ez-Zâhid es-Saffâr el-Belhî olabileceği gibi Ebü İshâk İbrâhîm b. İsmâil ez-Zâhid es-Saffâr el-Buhârî de olabilir. Ancak Ebü'l-Kasım es-Saffâr "el-Belhî" nispesiyle tanınmaktadır. Bundan dolayı Ubeydullah es-Semerkandî'nin ez-Zahid es-Saffâr'ı "el-Buhârî" nispesiyle anması onun, Ebü İshâk İbrâhîm b. İsmâil ez-Zâhid es-Saffâr el-Buhârî'yi kasdetmiş olduğunu göstermektedir.

bazı kaynaklar *Cümeli usûli'd-dîn'*den nakilde bulunurken⁶ İbn Yahyâ el-Beşâğarî'den bahseden kaynakların oldukça az olduğu ve eseri *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'*den de hiçbir naklin yapılmadığı görülmektedir. Biyografi kaynaklarının Ebû Seleme es-Semerkindî'ye yer verip İbn Yahyâ el-Beşâğarî hakkında bilgi vermemesi Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebşiratü'l-edille'*sinde nakilde bulunmasa da Ebû Seleme es-Semerkindî ve *Cümeli usûli'd-dîn'*inden bahsetmesi sebebiyle olmalıdır (Nesefî, 1992: 1/358).⁷ Zira Ebû'l-Muîn en-Nesefî sonrası kaynaklar, Nesefî'nin verdiği bilgiyi tekrarlamakta ve fazladan bir bilgiye yer vermemektedirler.

İbn Yahyâ el-Beşâğarî hakkında *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'*in müellifi olarak bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Keşfü'l-ğavâmiz fi ahvâli'l-enbiyâ* veya yaygın ismiyle *İsmetü'l-enbiyâ'*nın müellifi olarak biyografik eserlerde kendisine yer verilmiştir. Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1920) *Hediyetü'l-ârifin* (1955: 2/189) ve *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn'*da (1972: 2/363), Carl Brockelmann (ö. 1956) *Târîhü'l-edebi'l-Arabî'*de (1977: 6/306) ve Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1987) *Mu'cemü'l-müellifin'*de (12/100) İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin *Keşfü'l-ğavâmiz fi ahvâli'l-enbiyâ* isminde bir eserin olduğu ve bu eserin hicri 838 yılında telif edildiğine dair bilgiye yer vermişlerdir. Müellifin İmam Mâtürîdî'den sonraki dönemde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda *Keşfü'l-ğavâmiz'*in hicri 838 yılında yazıldığı şeklindeki bilginin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Bağdatlı İsmâil Paşa tarafından yapılan ve Ömer Rıza Kehhâle tarafından tekrarlanan bu yanlış, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Keşfü'l-ğavâmiz'*in istinsah kaydını telif/ferağ kaydı sanmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu dört eserde bu kayıtların dışında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda İbn Yahyâ el-

⁶ Tespit edebildiğimiz tek nakil için bkz.: Ali Tarık Ziyat Yılmaz, Mâtürîdî Âlimlerden Sıgnâkî'nin (ö. 714/1314) et-Tesdid fi Şerhi't-Temhîd Adlı Eserinin Tahkiki ve İlahiyyat Konularının Tahlili, 278.

⁷ *Cümeli usûli'd-dîn'*in istinsah kaydında Ebû Seleme'nin ismi "Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed el-Buhârî" şeklinde "el-Buhârî" nispesiyle kaydedilmiştir. Buna mukabil Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Ebû Seleme'yi "Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed" şeklinde zikretmiş olup "el-Buhârî" veya "es-Semerkindî" nispesine yer vermemiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Seleme'yi "Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî" şeklinde kaydeden ilk kaynak, Kureşî'nin (ö. 775/1373), *el-Cevâhirü'l-mudiyye* (3/326) isimli eseridir. İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) *Tâcu't-terâcim'*de (s. 274) "es-Semerkindî" nisbesi olmaksızın kaydederken Kureşî sonrası müellifler "es-Semerkindî" nisbesine yer vermeye başlamışlardır. Fuat Sezgin ise hem "el-Buhârî" hem de "es-Semerkindî" nispesine yer vermiştir (Tarihü't-türasi'l-Arabi [GAS] : el-akaid ve't-tasavvuf, 46).

Beşâğarî'nin biyografisi için sadece onun iki eserindeki bilgilerden hareket etmek gerekmektedir.

İbn Yahyâ el-Beşâğarî, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'de Rüstüfağnî'nin İmam Mâtürîdî'den *Câmiu'l-kebîr*'i zekât bahsine kadar okuduğunu, İmam Mâtürîdî'nin vefatıyla beraber ilim tahsili için Belh'te ikamet eden Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh el-Hinduvânî'nin (ö. 362/973) yanına gitme sürecini Rüstüfağnî'nin ağzından nakletmektedir. Bu kısımdan sonra Hinduvânî'den Ebû Süleymân Musa b. Süleyman el-Cüzcânî'ye uzanan Belh Hanefileri silsilesini vermektedir. Daha sonra "babam vefat ettiğinde yedi yaşında olduğum için ilim tahsili için onun yanına gidemedim" demektedir (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 162a-162b; 2015: 224-225).⁸ Babası Ebû Nasr İyâzî'den 15 yıl ders aldığına ve Ebû Nasr İyâzî de Sâmanoğulları'nın ilk emîri Nasr b. Ahmed el-Kebîr (261-275/875-888) zamanında şehit olduğuna göre babası hicri üçüncü asrın ikinci çeyreğinde dünyaya gelmiş olmalıdır. Buradan hareketle İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin de hicri dördüncü asrın ilk çeyreğinde dünyaya gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zaten İmam Mâtürîdî'den doğrudan nakil yapmayıp er-Rüstüfağnî'den doğrudan nakil yapması, Mâtürîdî hayattayken henüz dünyada olmadığı veya küçük yaşta olduğunu göstermektedir.

İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin "el-Beşâğarî" nispetinden hareketle Semerkant'ın Beşâğar köyünde doğduğu anlaşılmaktadır. Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532) *Reşehât-ı Aynü'l-hayât*'ta Beşâğar'lı bir şeyh olan Muhammed el-Beşâğarî'yi tanıtırken Beşâğar'ın, Semerkant vilayetinin kuzey doğusunda büyük bir köy olduğu ve Semerkant şehir merkezine 12 fersah uzaklıkta olduğunu söylemektedir (Vâiz-i Kâşifî Safî, 2008: 280).⁹ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 390/1000 civarı) *Ahsenü't-tekâsîm*'de ve İbn Havkal (IV./X. yüzyıl) *Sûretü'l-arz*'da Beşâğar'ı Semerkant'ın doğusunda bulunan Üsrüşene şehrinin büyük köyleri (rustâk) arasında saymaktadır (Makdisî, 1906: 265; İbn

⁸ İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*'de (163a) babasının arkadaşlarının (ashâb) kendisine anlatmasıyla babasının Ebû Nasr İyâzî'den 15 yıl ders aldığından bahsetmesi de küçük yaşta yetim kaldığına ayrıca delalet etmektedir.

⁹ Reşehât'ın Osmanlı Türkçesi'ne yapılan tercümesinde Beşâğar'ın coğrafi konumunun yanında zaptı da verilmiştir. Buna göre köyün isminin zaptı, Beşşâğar, Buşşâğar veya Buşşâğar şeklinde olmayıp Beşâğar şeklindedir. Bkz. Fahrüddin Ali Safî Vâiz-i Kâşifî Safî, *Reşehât-ı aynü'l-hayât*, çev. İbn Muhammed Şerîf el-Abbâsî (Bulak: Dârü't-Tibâati'l-Bâhire, 1256), 250.

Havkal, 1996: 415).¹⁰ Semerkant ile Üsrüşene arasındaki bir coğrafyada bulunan Beşâğar bu özelliğinden dolayı farklı şehirlerin bir köyü olarak gösterilmiş olmalıdır.

İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin her iki eserinde de başta İmam Mâtürîdî, Hakîm es-Semerkandî (ö. 342/953) ve Rüstüfağnî olmak üzere Ebû Bekir el-Cüzcânî, Ebû Ahmed el-İyâzî ve Ebû Bekir el-İyâzî gibi meşhur hanefî âlimlerinden nakillerde bulunması Semerkant ulemasının tedrisinden geçtiği ve bu âlimlerin sıkı takipçisi olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 157b; 2015: 215; Sâbûnî, 2014: 110, 211), Ahmed b. Âsım el-Antâkî (ö. 239/853) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 53b, 54a, 54b, 112a; 2015: 89, 90, 91, 162), Yahyâ b. Muâz b. Ca'fer er-Râzî (ö. 258/872) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 112a, 113b; 2015: 162, 164), Ebû Bekr el-Verrâk (ö. 280/893) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 69a, 69b; 2015: 109), Ebû'l-Abbâs b. Atâ' el-Edemî (ö. 309/922) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 96a; 2015: 141), Muhammed b. el-Fazl el-Belhî (ö. 319/931) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 40a; 2015: 71; Sâbûnî, 2014: 66), Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 84b; 2015: 129; Sâbûnî, 2014: 45) ve Ebû Bekr eş-Şiblî (ö. 334/946) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 29a; 2015: 57) gibi sufilerden ve tasavvufu ilişkili kişilerden nakillerde bulunması sufi kimliği hakkında ayrıca çalışmayı gerekli kılacaktır.

Pek çok âlim ve sufiden nakil yapsa da semâ kaydıyla nakilde bulunduğu âlimler sınırlı sayıdadır. Bundan dolayı bu kişilerden bizatihi dersler alıp onların öğrencisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan ders aldığı hocaları şunlardır denilebilir:

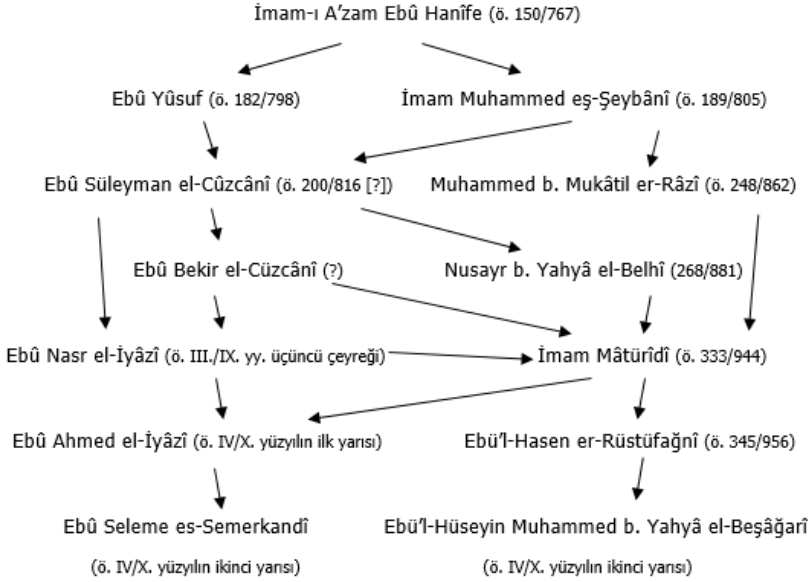
1) Ebû'l-Hasen Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî (ö. 345/956)

2) Ebû Bekir el-İyâzî (ö. IV./X. yüzyılın üçüncü çeyreği [?])(Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 119a, 147b; 2015: 170; Sâbûnî, 2014: 110, 203)

3) Ebû'l-Hasen Alî b. İsmail el-Fâğî (?) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 92a, 129a, 150a, 163a; 2015: 137, 181, 208, 226; Sâbûnî, 2014: 31)

¹⁰ Günümüzde Beşâğar (Pshagar), Özbekistan'ın Cizzak şehri sınırları içerisinde olup, Cizzak şehir merkezine 35 km. mesafededir.

İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin, er-Rüstüfağnî ve İmam Mâtürîdî üzerinden Ebû Hanîfe'ye uzanan ilim silsilesi şu şekildedir:

İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin, "fakih imam şöyle söylüyordu" (?) (Beşâğarî, Şehit Ali Paşa, 1648/2, 63a; 2015: 103) deyip Ebû Seleme es-Semerkandî'den nakilde bulunması Ebû Seleme ile de karşılaştığını göstermektedir. Ancak bu karşılaşmanın hoca-öğrenci ilişkisinden ziyade muasır iki ilim adamı şeklinde anlaşılması daha doğru olacaktır. Zira ders aldıkları hocalar ve nakilde buldukları âlimler göz önüne alındığında ikisinin yaşıt oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin yaşadığı dönem ve ders aldığı hocaları göz önünde bulundurulduğunda, hicri IV. miladi X. yüzyılın ikinci yarısında vefat etmiş olmalıdır.

Eserleri

İbn Yahyâ el-Beşâğarî *el-Müntekâ'* da geçtiği üzere imanda istisna konusu hakkında bu meseleyi imla ettirdiğimiz pek çok eserde zengin bir şekilde izah ettik demektir (Sâbûnî, 2014: 178-179). Buradan hareketle müellifin pek çok eserinin olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu eserlerin hemen hemen hiçbiri günümüze ulaşmamış görünmektedir. Günümüze ulaşan veya eserlerinde kitap ismiyle atıfta bulunduğu eserleri şunlardır:

1) Keşfü'l-ğavâmir fî ahvâli'l-enbiyâ (İsmetü'l-enbiyâ)

İmam Mâtürîdî döneminde birisinin *Meâsi'l-enbiyâ* (Peygamberlerin Günahları) isimli bir kitap telif etmesi üzerine İbn Yahyâ el-Beşâğarî bu eseri kaleme almıştır (Bulut, 2006: 32/31-32). Nüreddîn es-Sâbûnî'nin *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* ismiyle ihtisar ettiği bu eserden Sâbûnî haricinde birçok müellifin nakilde bulunması eserin sonraki dönemlere eriştiğini göstermektedir. Hassan Ansari kitap hakkında yazdığı araştırma yazısında eserin bir nüshası'nın Özbekistan Taşkent'te bulunduğunu söylemektedir (Ansari, 2020).

2) Şerhu Cümeli usûli'd-dîn

Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî'nin (IV/X. asrın ikinci yarısı) *Cümelü usûli'd-dîn* isimli eserinin şerhidir. İbn Yahyâ el-Beşâğarî, "kavluhu/sözü" diyerek Semerkandî'nin bir cümlesini zikredip bu cümlenin şerhini yapmaktadır. Eserin *Cümelü usûli'd-dîn* metin ve şerhiyle tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu 1648 numarada kayıtlıdır. İlham Kâsımî tahkikiyle gerçekleştirilen neşri tahkik kurallarından oldukça uzaktır. Eserin kelâmî açıdan tahlili ve Hanefî-Mâtürîdî gelenekteki yerinin tespiti başka çalışmaların konusudur.

3) el-Usûl

İbn Yahyâ el-Beşâğarî *el-Müntekâ'* da geçtiği şekliyle, her şeyin takdirinin Allah'a izafe edilmesinin caiz olduğu bağlamında bu meselenin izahını *el-Usûl* isimli kitabına havale etmektedir (Sâbûnî, 2014: 122).

4) Şerhu'l-usûl

Yine *el-Müntekâ'* da geçtiği üzere, kelâm-ı lafzî - kelâm-ı nefsi ayrımına dair meselenin izahı ile hulefâ-i raşidinün üstünlük sıralamasına dair delillen-

dirmenin *Şerhu'l-usûl'* de yapıldığını söylemektedir (Sâbûnî, 2014: 119, 274). Ayrıca el-Keşşî'nin Mecma' u'n-nevâzil' de İbn Yahyâ el-Beşâğarî'nin Usûl şerhinden nakilde bulunması müellifin hem el-Usûl hem de Şerhu'l-Usûl eserlerinin bulunduğunu gösteren diğer bir delildir.

İbn Yahyâ el-Beşâğarî, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'*in son kısmında Ehl-i Sünnet'e muhalif yetmiş iki mezhebin olduğunu, bu mezheplerin temelde dört mezhepten neşet ettiklerini söyledikten sonra her bir mezhebin ismini, görüşlerini ve Ehl-i Sünnet'in bunlara cevaplarından bir kitapta bahsedeceğini belirtmektedir. Bu eseri kaleme alıp almadığı bilinmemektedir. Böyle bir eseri kaleme almış olsa bile kaynaklarda bu eserden bahsedilmemektedir.

Sonuç

Ebû Seleme es-Semerkindî'nin *Cümelü usûli'd-dîn'*in yayınlanmasıyla ve bu eserin tek yazma nüshasının şerhiyle beraber bir mecmua içerisinde olmasından dolayı eser ve şerhi ilim camiasında tanınır hale gelmiştir. İlk zamanlarda müellifi meçhul olarak kabul edilen bu şerhte şarihin babasından Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. İshâk ismiyle bahsetmesinden ötürü İbn Yahya olarak kendisine atıfta bulunulmaya başlanmıştır. Şarihin kimliğinin tam tespiti için eseri *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn* incelendiğinde şarihin İmam Mâtürîdî'nin öğrencisi Rüstüfağnî'nin öğrencisi olduğu ve hicri dördüncü sırada Semerkant ilim havzasına mensup bir âlim olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nüreddin es-Sâbûnî'nin *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ'* sının baş kısmında geçen ifadelerden hareketle şarihin, Rüstüfağnî'nin öğrencisi olduğu anlaşılan Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî olma ihtimali akla gelmektedir. Nüreddin es-Sâbûnî *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ'*nda Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin *Keşfü'l-ğavâmiz fî ahvâli'l-enbiyâ* isimli eserini ihtisar etmiştir. İncelediğimiz kadarıyla Nüreddin es-Sâbûnî'nin asıl metne sadık kalarak bazı uzun kısımları eksiltmek suretiyle kısmen de metne müdahale ederek bu eseri ihtisar ettiği ortaya çıkmaktadır. Neticede *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ'*nın büyük oranda Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'nin ifade ve görüşlerini yansıttığı görülmektedir. *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn* ile *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* arasında yapılan mukayesede iki eserin aynı müellif tarafından kaleme alındığına dair pek çok delil bulunmak-

tadır. Bu hususlardan hareketle Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in müellifinin Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğârî olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abdülazîz el-Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed. (1997). *Keşfü'l-esrar an Usuli Fahrülislam el-Pezdevi*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Lübnan: Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye.
- Ak, Ahmet. (2006). *Maturidi kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Alibekiroğlu, Fatmanur. (2018). *Tarihsel Süreçte Hanefilik Mu'tezile İlişkisi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ansari, Hassan. (Erişim 02.05.2020). "<https://ansari.kateban.com/post/1947>"
- Ateşyürek, Ahmet. (2019). *Ebû Mansûr El-Mâturîdî'nin Fikrî Arka Planı*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Avcı, Metin. (2006). *İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Bağdatlı İsmail Paşa. (1955). *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*. tsh. Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bağdatlı İsmail Paşa. (1972). *İzahü'l-meknun fî zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Belhî, Ebü'l-kâsım ez-Zâhid es-Saffâr. *Usûlü'l-akâid*. İstanbul: Carullah Efendi Kütüphanesi, 438/3.
- Beşâğârî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ. *Şerhu Cümeli usûli'd-din*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1648/2.
- Bulut, Mehmet. (2006). "el-Müntekâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Carl Brockelmann. (1977). *Târîhü'l-edebi'l-arabî*. çev. Abdülhalim en-Neccâr. Kahire: Dârü'l-Maârif.
- Ebü'l-Muîn, en-Nesefî. (1992). *Tebşiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Claude Selame. Dimaşk: Institut Français de Damas.

- Ebü'l-Muîn, en-Nesefî. (2019). *Mâtürîdî Kelamı/Bahru'l-kelâm*. thk ve çev. Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Ebü Seleme, es-Semerkindî. (2015). *Cümelun min usûli'd-dîn (Şerhu Cümelin min usûli'd-din ile beraber)*. thk. İlhâm Kâsımî. Lübnan: Daru'l-kutubi'l-ilmiiye.
- Ebü Seleme, es-Semerkindî. (2019). *Cümelü usûli'd-dîn/Mâtürîdîliğin Temel İnanç İlkeleri*, thk. ve çev. Ahmet Saim Kılavuz. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Ebü Seleme, es-Semerkindî. *Cümelü usûli'd-din*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1648/1.
- Ebü Seleme, es-Semerkindî. (1989). *Ebü Seleme es-Semerkindî ve Akâid Risâlesi*. thk. ve çev. Ahmet Saim Kılavuz. İstanbul: Emek Matbaacılık.
- Fahrüddîn Alî Safî, Vâiz-i Kâşifî Safî. (2008). *Reşehât-ı aynü'l-hayât*, çev. Muhammed Murâd el-Kâzânî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiiye.
- Fahrüddîn Alî Safî, Vâiz-i Kâşifî Safî. (1256). *Reşehât-ı aynü'l-hayât*. çev. İbn Muhammed Şerîf el-Abbâsî. Bulak: Dârü't-Tibâati'l-Bâhire.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdadi. (1996). *Suretü'l-arz*. Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât.
- İbn Kutluboğa. (1992). *Tâcu't-terâcim fî men sannefe mine'l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimaşk: Dârü'l-Kalem.
- Kâtip Çelebî. (1941). *Keşfu'z-zünûn an esâmi'l-kütübî ve'l-fünûn*. thk. Muhammed Şerâfettin Yaltkaya. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- el-Kaysî, Ebü Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah ed-Dimeşkî. (2010). *Câmiu'l-âsar fi's-siyeri ve mevlidi'l-muhtâr*. thk. Neş'et Kemâl Ebü Ya'kûb. Katar: Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-islâmiyye.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, ty.
- el-Keşşî, Ahmed b. Mûsâ b. İsâ. *Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil ve'l-vâkı'ât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 278.

- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed. (1993). *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2002). *Kitabü't-Tevhid tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2006). *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ertuğrul Boynukalın. İstanbul: Mizan Yayınevi.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. (1906). *Ahsenü't-tekasim fî ma'rifeti'l-ekalim*. thk. M. J. de Goeje. Leiden: E.J. Brill.
- Muhammed, Hıfzurrahman b. Muhibburrahman el-Kemlâî. (2018). *el-Büdü'rü'l-madîyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Darü's-Salih.
- Nesefî, Ebu Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed. (2019). *et-Teysîr fî't-tefsîr*. thk. Maher Edîp Habbûş. İstanbul; Beyrût: Darü'l-Lübâb.
- Nûreddîn es-Sâbûnî. (2014). *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ*. thk. Muhammed Bulut. Beyrut: Daru İbn Hazm; İstanbul: İSAM Yayınları.
- Özen, Şükrü. "IV. (X.) Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 9 (2003).
- Rükneddîn, Ubeydullâh es-Semerkindî. *Akâidü's-Şeyh Rükneiddîn es-Semerkindî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1248.
- Rükneddîn, Ubeydullâh es-Semerkindî. (2008). *el-Akidetü'r-rükniyye fî şerhi La İlahe İllallah Muhammedün Resulullah*. thk. Mustafa Sinanoğlu. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Rükneddîn, Ubeydullâh es-Semerkindî. (2020). *Câmi'u'l-usûl fî beyânî'l-kavâ'idî'l Hanefiyye ve's-Şafi'iyye fî usûli'l-fikh*. thk. İsmet Garibullah Şimşek. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Rükneddîn, Ubeydullâh es-Semerkindî. *er-Risale fî'tevbe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 168/5.
- Sezgin, Fuat. (1983). *Tarihü't-türasi'l-Arabi* [GAS]. Çev. Mahmud Fehmi Hicazi. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye.

Vanî Mehmed Efendi. *Arâ`isü'l-Kur`ân ve nefâ`isü'l-Furkân ve ferâdîsü'l-cinân*. Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 1273.

Yılmaz, Ali Tarık Ziyat. (2016). *Mâtürîdî Âlimlerden Sıĝnâkî'nin (Ö. 714/1314) et-Tesdîd fî Şerhi't-Temhîd Adlı Eserinin Tahkiki ve İlâhiyyat Konularının Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.